नं० ६८४-घ

मानसोल्लासः (वेदान्तशास्त्रम्)

20 पत्रे

नं० ६८५-घ

पत्राणि २० (सम्पूर्णम्)

नं० ६८४-घ
मानसोल्लासः (वेदान्तशास्त्रम्)
पत्राणि २०

अङ्कः ९८४

सं० ९८४५
मानसोल्लासे ६
दोषाणामुक्ति-
सोत्साहि प्रति-
पादक प्रबन्धौ
स्वप्नज्ञानी
वेदान्तग्रन्थ
कर्ता
विश्वेश्वराचार्यः

द० १ दक्षिणामूर्त्तये नमः॥ श्रीगणेशाय नमः॥ आत्मलाभात्परो लाभो नास्तीति मुनयो विदुः तल्ला
भार्थं कविः स्तौति स्वात्मानं परमेश्वरं १ स्वेच्छया सृष्टमाविश्य विश्वं यो मनसि स्थितः॥ स्तोत्रेण
स्तूयते तेन स एष परमेश्वरः २ अस्ति प्रकाशत इति व्यवहाराः प्रवर्त्तिते तत्रास्तित्वं प्रकाशि
त्वं कस्मिन्नर्थे प्रतिष्ठितं ३ किं तेषु तेषु भावेषु किं वा सर्वात्मनीश्वरे ईश्वरत्वं च जीवत्वं
सर्वात्मत्वं च कीदृशं ४ जानीयात्तत्कथं जीवः किं तज्ज्ञानस्य साधनं ज्ञानात्तस्य फलं किं स्यादेक
त्वं च कथं भवेत् ५ सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता च कथमात्मा भविष्यति शिष्येणेत्थं पृष्टं ते वक्तुमारभ एम० १
ते गुरुः ६ विश्वं दर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं निजान्तर्गतं पश्यन्नात्मनि मायया बहिरिवोद्
तं यथा निद्रया॥ यः साक्षात्कुरुते प्रबोधसमये स्वात्मानमेवाद्वयं तस्मै श्रीगुरुमूर्त्तये नम इदं श्री

दक्षिणामूर्तये १ अस्यार्थः अंतरस्मिन्निमे लोका अंतर्विश्वमिदं जगत् वहिर्यन्मायया भाति दर्प्प
णे स्वशरीरवत् ७ स्वप्ने स्वांतर्गतं विश्वं यथाऽभिगवेक्षते तथैव जाग्रत्कालेपि अयं चोर्यं विविच्य
तां ८ स्वप्ने स्वसन्नैवार्थानां सत्तानान्येति निश्चिता॥ कोजायति विशेषोस्ति जडानामाहुनाशिनां ग्
९ स्वप्ने प्रकाशो भावानां स्वप्रकाशान्नहीतरः। जायत्यपि तथैवेति निश्चिन्वंति विपश्चितः १०
निद्रया दर्शितानर्थान्न पश्यति यथोत्थितः सम्यग्ज्ञानोदयादूर्ध्वं तथा विश्वं न पश्यति ११ अ
नादिमायया सुप्तो यदा जीवः प्रबुध्यते अजमनिद्रमस्वप्नमद्वैतं बुध्यते तदा १२ आचार्यप्र
सादेन योगाभ्यासवशेन च। ईश्वरानुग्रहेणापि स्वात्मबोधो यदा भवेत् १३ भुक्तं यथान्नं कुक्षि
स्थं स्वात्मत्वेनैव पश्यति दृग्गाहंताकवलितं विश्वं योगीश्वरस्तथा १४ यथा स्वप्ने नृपो भूत्वा
भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् चतुरंगवलोपेतः शत्रून्जित्वा रणांगणे १५ परान्पराजितो मत्वा वे

७ फि

दे० ंशाप्यन्तमस्वरन् सुहृन्मात्रमात्मानंमन्यतेकल्पजीवितं १६ तथैवजाग्रत्कालेपिमनोरा
२ ज्यंकरोत्यसौकालनद्योघवेगेनक्षीणमायुर्नपश्यति १७ मेघच्छन्नोंशुमालीवमाययामो
२ हितोधिकोकिंचित्कर्तावाकिंचित्ज्ञोल्पसुतःपरमेश्वरः १८ यद्यत्करोतिजानातितस्मिन्नु
तस्मिन्सईश्वरःराजाविद्वान्स्वसामर्थ्यादीश्वरोयमितीर्यते १९ ज्ञानक्रियेशिवेनैका
ंसङ्कोतेसर्वजन्तुषु ईश्वरस्तेनजीवानांसिद्धंतच्छक्तिसंगमात् २० अयंघटोयंपटइत्येवं
नानाप्रतीतिषुअर्कप्रभेवसद्ज्ञानंस्वयमेवप्रकाशते २१ ज्ञानेनचेत्स्वयंसिद्धंजगदेतत्समाभ
वेत्तनचेहस्यक्रियाकाचिद्व्यवहारःकथंभवेत् २२ क्रियानामपरिस्पन्दःपरिणामस्वरूपिणी एम०
स्पन्दमानेविहिज्ञानेनतदंकुरवद्भवेत् २३ उत्पाद्यप्राप्यसंस्कार्यविकार्याणिक्रियाःक्रियाः क २
रोतिगच्छसुन्नाष्टिच्छिनत्तीतिप्रतीयते २४ शिवोब्रह्मादिदेहेषुसर्वज्ञइतिभासतेदेवतिर्यङ्मनु

ष्येषु किंचित्तत्तारतम्यतः २५ जरायुजोंडजश्चैव स्वेदजश्च पुनरुद्भिजः एते चतुर्विधा देहाः क्रम
शोन्यूनवृत्तयः २६ अस्मदादिषु सर्वेषु पर्यन्ताव्यक्तकल्पनैवकल्पना साक्षात्कृतेनवच्छिन्नेयकाशेय
रमात्मनि २७ अणोरणीयान्महतो महीयानिति वेदवाक्यारूढाय निबद्धमेवं स्तौति सर्वात्म
कीशवे २८ ईश्वरो गुरुरात्मेति मूर्त्तिभेदविभागिने व्योमवद्व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्त्तये नमः २९
प्रबंधे ५ इति श्रीदक्षिणामूर्त्तिस्तोत्रार्थप्रतिपादके मानसोल्लासे प्रथमोल्लासः समाप्तः उपादानं प्रपं
चस्य संयुक्ताः परमाणवः सुरर्चितो यतस्तस्मादभासते न ईश्वरान्वितः १ परमाणुगता एव
गुणास्त्वरसादयः कार्ये समानजातीयं आरभन्ते गुणान्तरं २ कार्यं यत्र समवेति कारणे समवा
३ यितत्ताच्च कार्यसाधने पत्तु यदस्यासमवायितत् ३ समवायिनि तिष्ठेद्यत्समवाय्याश्रयेतया
कार्ये उद्भूतसामर्थ्यं कल्पते समवायितत्ताष्ठा निमित्तकारणं तेषामीश्वरश्च कुलालवत्तायका

द० यंजायतेयस्मात्तस्मिन्नुतन्त्यतितिष्ठति ५ मृत्तिकायांघटस्तंतोपटःस्वर्णेगुलीयकोइतिवैशेषिकाः
३ प्राहुस्तथानैयायकाश्चापि ६ रजःसत्वंतमश्चेतिप्रधानस्यगुणास्त्रयः रजोरक्तंचलंतेषुसत्वंशु
3 क्लंप्रकाशकं ७ तमःकृष्णंचावरकंसृष्टिस्थित्यंतहेतवः इतिसांख्याःप्रभाषंतेतेषांहृष्टिपरम
च्यते ८ बीजस्यांतरिवांकुरोजगदिदंप्राग्निर्विकल्पंपुनर्मायाकल्पितदेशकालकलनावै
चित्र्यचित्रीकृतं।मायावीवविजृंभयत्यपिमहायोगीवयःस्वेछयातस्मैश्रीगुरुमूर्त्तये· २ अस्या
यमभिप्रायः अंकुरादिफलांतेषुकार्येषुयास्तित्वमीक्ष्यते।कुतआगत्यसेवस्याद्बीजेषुते
करणः ८ कारणांतर्गतंकार्यमितिसर्वैःस्वसंमतंतस्मात्सन्नास्फुरन्नाचसर्वंचाप्यत्रव एम०
र्त्तते ९ पुष्पफलत्वमापन्नेक्षीरेवदधितांगते।विजातीयाःप्रवर्त्तंतेगुणारूपरसादयः १० का ३
रणंकार्यमंशांशीजातिव्यक्तीगुणीगुणाः।क्रियाक्रियावानित्याद्याप्रकाशस्यैवकल्पना ॥

त्या
२

चैतन्यंपरमाणूनांप्रधानस्यापिनेष्यतेज्ञानक्रियेजगत्कर्त्रोर्दृश्येतेचेतनाश्रये १२ कालरू
पक्रियाशक्तेर्ह्रीरात्परिणामैर्दृधिज्ञातज्ञानज्ञेयरूपज्ञानशक्त्याभवेज्जगत् १३ ज्ञानंद्विधावस्तु
मात्रद्योतकंनिर्विकल्पकंसविकल्पंतुसंज्ञादिद्योतकत्वादनेकधा १४ संकल्पसंशयौभ्रान्ति
स्मृतिसादृश्यनिश्चयाःऊहोनध्यवसायश्चतथान्येनुभवाअपि १५ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाः
कणादसुगतौपुनःअनुमानंचतच्चापिसांख्याःशाब्दंचतेअपि १६ न्यायैकदेशिनोप्येव
मुपमानंचकेचनअर्थापत्त्यासहैतानिचत्वार्याहप्रभाकरः १७ अभावषष्ठान्येतानिभाट्टावे
दान्तिनस्तथासंभवैतिह्ययुक्तानितानिपौराणिकाजगुः १८ द्रव्यंगुणास्तथाकर्मसामान्यंसवि
शेषकंसमवायंचकाणादाःपदार्थान्षट्प्रचक्षते १९ नवद्रव्याणिभूतानिदिक्कालात्ममनां
सिचावदन्विंशतिरेवस्युर्गुणाःशब्दादिपंचकं २० परिमाणंचसंख्याचद्वौसंयोगविभागकौसु

१० भावतःस्पर्शवत्वंचगुरुत्वंद्रवतापुनः २१ परत्वंचापरत्वंचस्नेहःसंस्कारइत्यपिधीद्वेषसुखदुःखेच्छाधर्मा
४ धर्मप्रयत्नकाः २२ संस्कारस्त्रिविधोवेगद्रव्यादेर्गतिकारणं दृष्टश्रुतानुभूतार्थस्मृतिहेतुश्चभा
5 वना २३ स्थितस्थापकतानामपूर्वावस्थितिकारणं आकृष्टशाखाभूर्जादौस्पष्टमेवोपल
भ्यते २४ उत्क्षेपणमपक्षेपयोगमनंचप्रसारणं आकुंचनमितिप्राहुःकर्मपंचविधंबुधाः २५
सामान्यंहिद्विविधंप्रोक्तंपरंचापरमेवच परंसत्तैवसर्वत्रतस्त्वनुसूत्रवर्त्तनं २६ द्रव्यत्वंगुणत्वाद्येसा
मान्यमपरंविदुः।विशेषाःस्युरनंतास्तेव्यावृत्तिज्ञानहेतवः २७ अयुतसिद्धयोर्नित्यसंबंधःस
मवायकः।कालाकाशदिगात्मानोनित्याश्चविभवस्मृते २८ चतुर्विधाःपरिछिन्नानित्याश्चप राम०
रमाणवः।इतिवैशेषिकमतेपदार्थाःषट्प्रकीर्तिताः २९ मायाप्रधानमव्यक्तमविद्याज्ञानम ४
क्षरं अव्याकृतंचप्रकृतिस्तमइत्यभिधीयते ३० मायायांब्रह्मचैतन्यप्रतिबिंबानुषंगतः म

हत्कालपुमांसतःस्तुःमहत्तत्वादहंकृतिः ३१ तामसात्स्वरहंकारात्खानिलाग्न्यंबुभूमयः।शब्दस्पर्शश्च
रूपंचरसोगंधोप्यनुक्रमात् ३२ इंद्रियाणांचविषयाभूतानामपितेगुणाः।देवाःसदाशिवश्चेशो
रुद्रोविष्णुश्चतुर्मुखः ३३ सात्विकात्स्वरहंकारादंतःकरणधीन्द्रियाःमनोबुद्धिरहंकारश्चित्तं
करणमांतरं ३४ संशयोनिश्चयोगर्वस्मरणंविषयाइमे चंद्रःप्रजापतिःरुद्रःक्षेत्रज्ञइतिदेव
ताः ३५ श्रोत्रंत्वक्चक्षुषीजिह्वाघ्राणंज्ञानेंद्रियंविदुः।दिग्वायुःसूर्यवरुणनासत्यादेवताःस्मृ
ताः ३६ राजसात्स्वरहंकारात्कर्म्मेन्द्रियसमीरणाःकर्म्मेन्द्रियाणिवाक्पाणिपादपायूपस्थ
कं ३७ वचनादानगमनविसर्गानंदसंज्ञकाः।विषयादेवतास्तेषांवह्नीन्द्रोपेंद्रमित्रकाः ३८ प्रा
णोपानःसमानश्चोदानव्यानौचवायवः।भूतैस्तैःपंचभिःप्राणैश्चतुर्दशभिरिंद्रियैः ३९ चतुर्विं
शतितत्वानिसांख्यशास्त्रविदोविदुः महाकालःप्रधानंचमायाविद्येचपूरुषः ४० इतियोगशिका

प्रजापति
3

याङ्ः त्रिंशत्तत्त्वानितैः सहाबिंदुनादौ शक्तिशिवौ शांतातीतौ परस्परं ४१ षट्त्रिंशत्तत्त्वमित्युक्तं शै
वागमविशारदैः सर्वैर्विकल्पाः आगासन्वीजांकुरइवात्मनि ४२ इच्छाज्ञानक्रियारूपामाय
यातेपिजंभिनः इच्छाज्ञानक्रियारूपायस्मात्सर्वोपिहजन्तवः ४३ सर्वेपिजन्तवस्तस्मादीश्वराइ
तिनिश्चिताः वीजात्वृक्षस्तरोर्वीजंयापारंपर्येणजायते ४४ इतिशैवानिदृष्टांतैर्योगिदृष्टांत
कीर्त्तिते विश्वामित्रादयः सर्वे परिपृच्छसमाधयः ४५ उपादानोपकरणप्रयोजनविवर्जिताः
स्वेच्छयाससृजुः सर्गंसर्वंभोगोपवृंहितं ४६ ईश्वरोनंतशक्तित्वात्स्वतंत्रोन्यानपेक्षकः स्वे
च्छामात्रेणसकलंसृजत्यवतिहंतिच ४७ नकारणानांव्यापारात्कर्त्तास्यनित्यईश्वरः नापिप्र
माणव्यापारात्ज्ञातासौस्वप्रकाशकः ४८ ज्ञातृत्वमपिकर्त्तृत्वंस्वातंत्र्यंतस्यकेवलं तच्चेच्छा
शक्तिर्वैचित्रीसास्यस्वच्छंदकारिता ४९ यथाकर्त्तुमथाकर्त्तुमन्यथाकर्त्तुमर्हति स्वातंत्र्यामीश्वरेच्छा

केयरिच्छेन्नुमिहेशते ५० आतिस्त्वसोकामयतेतीछ्यास्तृष्टिमीशितुः तस्मादात्मन आकाशःसंभूतइ
तिवाब्रवीत् ५१ निमित्तंचेत्स्वेदस्यजगतःपरमेश्वरः विकारित्वंविनाशित्वंभवेन्नस्यकुलालवत्
५२ बुध्यादयोनवगुणानित्याएवेश्वरस्यचेत् नित्येछावान्जगत्सृष्टौप्रवर्त्तेतैवसर्वदा ५३ ब
द्धमुपरमाभावात्संसारोनैवनश्यति मोक्षोपदेशोव्यर्थःस्यादागमोपिपिनिरर्थकः ५४ तस्मान्माया
विलासोयंजगत्कर्त्तत्वमीशितुः बंधमोक्षोपदेशादिव्यवहारोपिमायया ५५ इतिद्वितीयोल्ला
सः समाप्तः सुरत्नेभावेषुकृत आगत्यसंगतेविवादिदर्पणमायादिच्छेदछिन्निषिध्यते १ यस्यैव
स्फुरणंसदात्मकमसत्कल्पार्थगंभासतेसाक्षात्तत्वमसीतिवेदवचसायोवोधयत्याश्रितान्यापत्सा
क्षात्करणाद्भवेन्नपुनरावृत्तिर्भवांभोनिधौतस्मै० २ इदमत्राकूतंत्रासत्कल्पेषुभावेषुजडेषुदृण
नाशिषुअस्तित्वंचप्रकाशित्वंनित्यात्संकामतीश्वरात १ आत्मसत्तैवसत्तेषांभावानांनततोधिका

दं

६

6

तथैवस्फुरणेतेषांनात्मस्फुरणतोधिकं २ ज्ञानानिबद्धरूपाणितेषांचविषयाअपिअहंकारेनुस
ज्जैतमूत्रेमणिगणाइव ३ प्रकाशाभिन्नमेवैतत्विश्वंसर्वंस्वभासतोन्नहरीबुद्बुदादीनांसलिलान्नपृथ
क्स्थितिः ४ जानामीत्येवयत्तज्ज्ञानंभावानांविश्वपद्धतोज्ञातंमयेतितत्रस्थातविश्राम्यत्यंतरात्मनि
५ घटादिकानिकार्याणिविश्राम्यंतिमृदादिषुविश्वंप्रकाशाभिन्नत्वात्तद्विश्राम्येत्परमेश्वरे ६
स्वगतेनैवकालिम्नादर्पणोमलिनोयथा अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवः ७ घटाकाशोम
हाकाशोघटोपाधिकृतोयथादेहोपाधिकृतोभेदोजीवात्मपरमात्मनोः ८ तत्त्वमस्यादिवाक्यै
स्तत्पयोरैक्यंप्रदर्श्यतेसोयंपुरुषइत्युक्तेपुमात्रैवहिलक्ष्यते ९ यज्जगत्कारणंतत्त्वंतत्पदार्थःसउ
च्यतेदेहादिभिःपरिच्छिन्नोजीवस्त्वंपदाभिधः १० तद्देशकालावस्थादेर्दृष्टःसइतिकथ्यतेतथैतद्दे
शकालादेर्दृष्टोयमितिकीर्त्यतेमुख्यंतदेतद्द्विशिष्टंविरुद्धंपदयोर्द्वयोःपुमात्रेलक्ष्यतेस्यैक्यंयथासौ

राम०

६

२ A

यंपुमान्भवेः १२ अयमर्कंचपरात्रोत्वसत्तातत्वमसीतिवाक्यातथैवलक्ष्यतेऐक्यंजीवात्मपरमात्मनोः १३
मानाधिकरण्यःसंबंधःपदयोरिह।विशेषणविशेष्यत्वंसंबंधःस्यात्पदार्थयोः १४ लक्ष्यलक्षण
संयोगाद्वाक्यमैक्यंचबोधयेत् गंगायांघोषइतिवन्नजहल्लक्षणाभवेत् १५ नाऽजहल्लक्षणावापि
शोणोधावतिवाक्यवत्तत्वमस्यादिवाक्यानांलक्षणाभागलक्षणा १६ सोयंपुरुषइत्यादिवाक्यानां
मिवकीर्त्तिताभिन्नवृत्तिनिमित्तानांशब्दानामेकवस्तुनि १७ प्रवृत्तिस्तुसमानाधिकरणत्वमि
होच्यतोपरस्यांशोविकारोवाजीवोवाक्येननोच्यते १८ जीवात्मनाप्रविष्टत्वात्स्वमायासृष्टमूर्त्तिषु
निरंशोनिर्विकारोसौश्रुत्यायुक्त्याचकथ्यते १९ घटाकाशोविकारोवानांशोवावियतोयथात्वमि
ड्ढोसीतिवाक्येनवस्तुस्थितितत्परे २० नसाहस्यपरंवाक्यमग्निर्माणवकादिवत् नकार्यकारण
त्वस्यसाधनंमृद्घटादिवत् २१ नजातिव्यक्तिगमकंगोश्ववइतिवद्वचः।गुणगुणपात्मकंवाक्यंनै

द० ७ तन्नीलोत्पलादिवत् २२ नोपासनपरंवाक्यंप्रतिमास्वीशबुद्धिवत्।नचौपचारिकंवाक्यंराजवद्रा
जपूरुषे २३ जीवात्मनाप्रविष्टोसावीश्वरःश्रूयतेयतः।देहेंद्रियमनोबुद्धिप्राणाहंकारसंहतौ॥
7 २४ आत्मसंकल्पनाद्द्वैरात्मत्वेप्रतिपाद्यते॥वह्निर्धीःकाष्ठलोहादौयद्धिसंकल्पनादिवत्
२५ देहमन्नमयंकोशमाविश्यात्माप्रकाशते।स्थूलोबालःकृशःकृष्णोवर्णाश्रमविकल्प
वान् २६ प्राणकोशेपिजीवामिक्षुधितोस्मिपिपासितः।संशयतोनिश्चितोमन्यइतिकोशेम
नोमये २७ विज्ञानमयकोशस्थोविजानामीतिनिश्चिते आनंदमयकोशस्थोप्यत्वहंकारय रा० ७
राहृतैः २८ पुण्योपरूपासनाभिःस्वर्गसुखितोस्मीतिमोदते।एवंकंचुकितःकोशैःकंचुकैरिवपं
चभिः २९ परिछिन्नइवाभातिव्याप्तोपिपरमेश्वरः।यथासलिलमाविश्यवह्निर्धाभातिभास्क
रात्तथाशरीराण्याविश्यबहुधास्फुरतीश्वरः॥कारणत्वंचकार्यत्वंतदस्थूलत्वकारणतयोः ३१

शाखायेचेडइतिवेद्येवमुख्यमिदंमतंमहाप्रकाशमितियुक्तेस्वरूपंचेडलक्षणं ३१ सच्चिदानंदरू
पंतस्वरूपंलक्षणंतयोः।एकलक्षणयोरैक्यंवाक्येनप्रतिपाद्यते ३३ तस्मादेकप्रकाशित्वंस
र्वात्मत्वमितिस्थितंदेवतिर्यङ्मनुष्याणांप्रकाशान्नपृथक्स्थितिः ३४ जीवःप्रकाशाभिन्नत्वात्
सर्वात्मेत्यभिधीयते।एवंप्रकाशरूपत्वपरिज्ञानेनदीक्षते ३५ पुनरावृत्तिरहितंकैवल्यपदमश्नुते
सकृत्त्वसकृन्माद्योपिसर्वात्मत्वेयदृच्छया ३६ सर्वभावविनिर्मुक्तःशिवलोकेमहीयते सर्वात्मभा
वनायस्यपरियकामहात्मनः ३७ संसारतारकःसाक्षात्सएवपरमेश्वरः ३८ इतितृतीयः॥स्वतःसे
तःप्रकाशेनेभावार्थस्यपदार्थस्यःशेश्वरस्यसमावेशादित्यस्योत्तरमुच्यते १ नानाच्छिद्रघटोदरस्थित
महादीपप्रभाभास्वरंज्ञानंयस्यचचक्षुरादिकरणद्वाराद्बहिःस्पंदते।जानामीतितमेवभांतमनुभात्येत
त्समस्तंजगत्तमेवविगुरुम्ं अस्यायंभावः।अहमित्यनुसंधाताजानामीति [illegible] स्फुरेताकस्यकोवा

नचेत १

ई. ९ ४

प्रकाशेन जगद्भास्यात्सुषुप्तिवत् २ आगूढं चासतो सत्वे वर्त्तमानेपि न स्वतः। तस्मादीशोस्ति यं तं सत्वेश्च गूढंच
विवर्जिते ३ स्वयमेव प्रकाशेरन् जडा इति विनेश्वरं सर्वं सर्वस्य भासेत न वा भासेत किंचन ४ तस्मात्स
र्वज्ञमज्ञं वा जगत्स्यादेकरूपकं। तुल्ये स्वयंप्रकाशत्वे जडचेतनयोर्मिथः ५ तुल्यमेव प्रसज्येरन् स्यात्त्व
कथाहकृतादयः॥ इंद्रियाणामनियमात्तर्वह्नुषासुरसादयः ६ मलिनामलिनादर्शयश्चात्याभा
गतुल्ययोः क्रियाशक्तिज्ञानशक्त्योरंतःकरणभागयोः ७ प्रतिबिंबे स्फुरन्नीशः कर्त्ता ज्ञानीति कथ्य
ते बुद्धिः सत्वगुणोत्कर्षान्निर्मलोदर्पणो यथा ८ गृह्णाति विषयच्छायामात्मच्छायानुभावतः अंतः
करणसंबंधान्निखिलानींद्रियाण्यपि ९ रथांगनेमिवलयं कीलिता इव कीलकाः नाड्योंतःकरणे राम०
स्थूलाजालसंस्थूतसूत्रवत् १० नाभिकंदगोलकोत्तानि प्रसर्पंति स्फुलिंगवत् करणानि समस्तानि ८
यथास्वविषयं प्रति ११ देहस्य मध्यसंस्थानं मूलाधार इतीर्यते गुदात् द्व्यंगुलादूर्ध्वं मेढ्रात् द्व्यंगुलादधः

१२ त्रिकोणेऽधोमुखे चाथ स्वचक्रस्य कायोनिसंनिभः यत्र कुंडलिनी नाम परा शक्तिः प्रतिष्ठिता १३ धारणा
७ ग्निर्बिंदुनादानां सा विद्या सा सरस्वती मूलाधारत्रिकोणास्या सुषुम्ना ब्रह्मरंध्रगा १४ मूलेऽर्द्धच्छिन्न
वंशाभ्या षडाधारसमन्विता तत्पार्श्वकोणयोर्जाते इडापिंगले स्थिते १५ नाडीचक्रमिति प्रोक्तं तस्मा
न्नाड्यः समुद्भूताः गांधारी हस्तिजिह्वा च नयनांतं प्रधावति १६ नाडीचक्रे गणेसस्थ ते नासिकांतम
भेगते नाभिमंडलमाश्रित्य कुक्कुटांडमिव स्थिते १७ पूषा चालंबुषा नाडी कर्णौ ह्यपमपाश्रितौ नाडी
शुक्रा कृपा तस्माद् भ्रूमध्यमुपसर्पति १८ सरस्वत्या कृपा नाडी जिह्वांता वाक्प्रसारिणी नाडी विश्वो
दरी नाम भुंक्तेऽन्नं सा चतुर्विधं १९ पीता पयस्विनी तोयं कंठस्था कुरुते क्षुतं नाडीचक्रात्समुद्भू
ता नाड्यस्तिस्रस्त्वधोमुखाः २० राका शुक्रं सिनीवाली मूत्रं मेढ्रे च कुहूर्मलं प्रक्रान्त स्माद्दापरा शंखि
नी धमनी सुनः २१ कपालकुहरं गत्वा मूर्ध्नि संचिनुते सुधां शांतेचैकादशेनाग्र्य स्युस्तास्ता मेकाशिरेण

६
२

ता २२ ततोर्द्धमायनुमुक्तःस्यादितिवेदांतशासने यदाबुद्धिगतैःपुरोपःप्रेरितोऽयमागतः २३ शद्वादि
विषयान्भुंक्तेतदाजागरितंभवेत्तामेदंतैद्विदियेब्वसुजायंतेसकारवान्पुमान् २४ मानसान्विषया
न्भुंक्तेस्वभावस्यात्तदाभवेतामनसोप्युपसंहारःसुषुप्तिरितिकथ्यते २५ ततमायासमाछन्नः
सन्मात्रोवर्त्ततेपुमान्भूदेमहतोऽजरत्येवंमायावेशात्प्रकाशते २६ स्त्रवमस्वाप्नमित्येवंश्वबोध
समयेपुमान्सच्चिदानंदरूपस्तुस्वयमेवप्रकाशते २७ इत्थंजगत्समाविश्यभासमानेमहेश्वरेस्म
योद्दयोपिभासेतेकिमुतान्येघटादयः २८ तस्मात्सत्तास्फुरत्ताचभावानामीश्वराश्रया २९ सत्यं
ज्ञानमनंतंचश्रुत्वाब्रह्मोपदिश्यतेजायतस्तमोद्भवंविश्वमसत्यंजडमेघवत् ३० ईश्वरस्याह राम०
मित्येवंभासतेसर्वजंतुषुनिर्विकल्पस्तुशुद्धस्त्वमलिनस्वात्महंजधा ३१ निर्विकल्पंपरंब्रह्मनि २
र्धूताखिलकल्मषं धूल्यंधकारधूम्राभ्रनिर्मुक्तगगनोपमं ३२ विवेकसमयेशुद्धंदेहादीनांव्यपो

त्वनात्मपश्यंतीति हंसंज्ञिमेनहंचेःकिंचिदीक्ष्यते ३३ देहेंद्रियादिसंसर्गान्मलिनेकलुषीकृतोपयथाका
शतमोरूढेस्फुरत्यनवकाशवत् ३४ अहमित्येश्वरंभावेयदाजीवःप्रबुध्यतेसर्वज्ञःसर्वकर्त्ताचत
दाजीवोभविष्यति ३५ मायोपाधिकसंमूढोविषयेशःप्रकाशतेनिर्विकल्पानुसंधानेसम्यगा
त्माप्रकाशते ३६ अविद्याख्यतिरोधानव्यपायेपरमेश्वरःदृग्गणात्मानिरूपोसौस्वयमेवप्रकाश
ते ३७ इतिचतुर्थोल्लासः।प्रमाणमेकंप्रत्यक्षंतत्त्वंभूतचतुष्टयंमोक्षस्तुमरणंज्ञान्यःकामार्थौ
पुरुषार्थकौ १ नहिखल्वीश्वरःकर्त्तापरलोककथावृथादेहविनास्तिचेदात्माकुंभवद्दृश्यतां
पुरः २ कृशोदीर्घोयुवावालइतिदेहोभिदृश्यतेअस्तिजातःपरिणतोवृद्धोक्षीणोजरान्मृतः ३
इत्येवमुक्ताःषड्भावाविकारादेहसंश्रयाःवर्णाश्रमविभागश्चदेहस्यैवप्रतिष्ठितः ४ जातकर्मादि
संस्कारोदेहस्यैवविधीयते शतंजीवेतिदेहस्यश्रुंजन्माशिषंशुभा ५ इतिप्रपंचेचार्वाकोवाचयत्नल्पचे

दे. १०
10

ततः कश्चिद्वदामि जीवामि क्षुधितोस्मि पिपासितः ६ इत्यादिप्रत्ययबलात्प्राणाः आत्मेति मन्यते केचि
त् शृणोमि पश्यामि जिघ्रामि जिघ्राम्यास्वादयाम्यहं ७ इतींद्रियाणामात्मत्वे प्रतीयंति ततोधिकं जाना
मि प्रत्ययबलात्बुद्धिरित्यपरे जगुः ८ मायाव्यामूढचित्तानां तेषां दूषणमुच्यते देहं प्राणमथेंद्रिया
ण्यपि चलं बुद्धिं च मन्येविडः स्त्रीबालांधजडोयमोस्त्वहमिति श्रोताभ्रंशवादिनः मायाशक्तिविलास
कल्पितमहाव्यामोहसंहारिणे तस्मैः इदमस्य तात्पर्यं देहादीनां जडार्थानां पाषाणवदनात्मनां कथं भवे
दहंभावः समावेशं विनेशितुः १ देहस्तावदयं नात्मा दृश्यत्वाच्च जडत्वतः रूपादिमत्वान्नाशित्वाद्भौतिकत्वा
च्च कुंभवत् २ मूर्छासुषुप्तिमरणेष्वपि देहः प्रदृश्यते देहादिव्यतिरिक्तत्वात्तदानात्मा प्रतीयते ३ यथाज राम. १०
गत्यहर्तॄणां नामादिकारणमंशुमान् पुमांस्तथैव देहादिप्रवृत्तौ कारणं परः ४ ममदेहोयमित्येव स्त्रीबा
लांधाश्च मन्वते देहोहमिति नावैति कदाचिदपि कश्चन ५ इंद्रियाण्यपि नात्मानः करणत्वात्प्रदीपवत्

वीणादिवाद्यवत्श्रोत्रंशब्दग्रहणसाधनं ६ चक्षुस्तेजस्त्वितयवत्रूपग्रहणसाधनं गंधस्यग्राह
कंघ्राणंपुष्पसंपुटिकादिवत् ७ रसस्यग्राहिकाजिह्वादधिक्षौद्रघृतादिवत् इंद्रियाणिनमे
संतिमूकोस्मिवधिरोस्म्यहं ८ इत्याद्यैरिंद्रियैर्हीनाजनाःकिंतेनिरात्मकाः प्राणोप्यात्मानभवति
ज्ञानाभावात्सुषुप्तिषु ९ जायत्संभोगपभोगार्थंश्रमविच्छित्तिहेतवे सुषुप्तिंयुरुषेप्राप्तेशरीर
मभिरक्षितुं १० शेषकर्मोपभोगार्थंप्राणश्चरतिकेवलं प्राणस्यतत्रचैतन्यंकरणीयरमाघदि
११ प्राणोप्यश्रियमाणोडकरणीयरमःकथं संग्रामजिसमरोधकक्केविरमंतिनसैनिकाः १२ त
स्मान्नकरणस्वामीप्राणोभवितुमर्हति मनसःप्रेरकेप्येसिविरतेविरमंत्युत १३ करणानि
समस्तानितेषांस्वामीततःपुमान् बुद्धिस्तत्करणंकावेद्यागमागमसमन्विता १४ आत्मनः
नःप्रतिविंबेनभासिताभासयेज्जगत् आत्मन्युत्पद्यतेबुद्धिरात्मन्येवप्रलीयते १५ प्रागूर्ध्वंचा

२० सृतीवद्भिःस्वयमेवनसिध्यति ज्ञानाच्चेत्सर्वपूर्वस्माडन्तरोन्तरसंभवः १६ युगपद्धटबुद्धित्वंप्रस
११ ज्येतहृरोहृणेबुध्येतरंनजनयेच्चाशोत्तरमसेत्वतः १७ एषांसंघातश्चात्माचेदेकैकांशेष्टयत्कृ
ते नचेतनयेयसज्येतसंघाताभावतस्तदा १८ भिन्नादिग्गात्यमिथायोवद्धचेतन्नपूजितं सधोभि
न्नंभवेदेतन्निःक्रियंवाभविष्यति १९ देहस्यांतर्गतोप्यात्माव्यापकएवेतिबुध्यते अणुश्चमाण
श्चेद्देहव्याप्नुयान्नाखिलंवपुः २० देहश्चेमाणश्चेत्तन्नस्याद्बालस्यस्थविरादिताकर्मस्थाय
रिणामेनक्वचिदिहस्त्यादिमूर्तिषु २१ व्यामतान्यविशल्यात्माघटादिष्वेतरिष्वत् परमाणु
प्रमाणोपिमनसिप्रतिभासते २२ स्वभेचराचरंविश्वमात्मन्येवप्रतिष्ठितं देहादिष्वहमित्ये राम०
वंभ्रमःसंसारहेतुकः २३ अंतःप्रविष्टःशास्तेतिमोक्षायोपदिशत्श्रुतिः एवमेषामहामा ११
यावादिनामपिमोहिनी २४ यस्मात्तत्कृत्स्नतेसंघोप्नीयतेचसदाशिवे देहेंद्रियासुही

नायमानहूरस्वरूपिरो २५ ज्ञानानंदस्वरूपायदृहिरणामूर्त्तयेनमः इतिपंचमोल्लासः स्वप्नेवि
शेषयथाजस्वजायत्स्यपितथेतिचेत सुषुप्तौकस्यकिंभातिकःस्थायीतत्रचेतनः १ सर्ववस्तू
निक्षणिकंशून्यंसर्वमेवस्वलक्षणंसंघातःपरमाणूनांमहाध्वत्रयसमीरणाः २ मनुष्यादिशरीरा
णिस्कंधपंचकसंहतिः स्कंधाश्चरूपविज्ञानसंज्ञासंस्कारवेदनाः ३ उत्पत्तिरतिरूपाणि
विषयाश्चेंद्रियाणिच विषयेंद्रिययोर्ज्ञानंविज्ञानस्कंधउच्यते ४ संज्ञागुणक्रियाजाति
विशिष्टप्रत्ययात्मिका ५ पंचधाकल्पनाप्रोक्तासंज्ञास्कंधस्यसौगतैः गवांगोरितिसंज्ञो
क्ताजातिर्गोत्वंतुगोगतं ६ गुणाःशुक्लादयस्तत्र गच्छत्यादौक्रियाःस्मृताः शृंगीचवत्थ्याद्वांगुली
विशिष्टप्रत्ययात्मिका एवंपंचविधाकृतिःसंज्ञास्कंधइतीर्यते रागाद्याःपुण्यपापेचसंस्कार
स्कंधउच्यते सुखंदुःखंचमोहश्च स्कंधःस्याद्वेदनाह्वयः पंचभ्यएवस्कंधेभ्योनान्यआत्मास्ति

९० कश्चन ९ नकश्चिदीश्वरः कर्त्तास्ति जगतातिशयं जगत स्कंधेभ्यः परमाणुभ्यः क्षणिकेभ्योभिजायते
१२ १० पूर्वपूर्वक्षणादेवक्षणः स्यादुत्तरोत्तरः पूर्वस्मादेवहि ज्ञानात्जायते ज्ञानमुत्तरं ११ सएवायमि
12 तिज्ञाने सेयं ज्वालेतिवद्भ्रमः अस्तिभातीतिधीर्भ्रांतिरात्मानात्मसुकल्पते १२ हानोपादानराहि
त्यादाकाशः किंप्रकाशेत इत्येवं बौद्धसिद्धांताभासमारेणा निषिध्यते १३ एतद्ध्यन्तरिवाकरैर्ड
सदृशोमाययासमाछादनात्सन्मात्रः करणोपसंहरणतोयोभूत्सुषुप्तः पुमान् प्रागस्वाप्स
तसै० ४ मितिप्रबोधसमयेयः प्रत्यभिज्ञायते अस्यायमाशयः मृत्स्ये चेज्जगतो हेतुर्जगद्देवनासि
ध्यति घटः शून्यः पटः शून्य इति केः प्रतिपाद्यते वस्त्वर्थी किमुपादद्यात्भारान्तः किंपरित्य रम०
जेत् २ कोविदध्यान्निषिध्ये द्वाशून्यत्वात्स्वस्य चात्मनः अवसीदेन्निराकुर्तेतस्मात्सर्वमिदं १२
जगत् ३ स्कंधानां परमाणूनां न संघातस्थितास्ति चेत् संघातोनविनाहेतुं जडा घटपटादयः

४ महानुभावोभूपास्मितिभ्रांतस्समन्यते स्वात्मापलापकोवौद्धःकिमर्थंचरतिव्रतं ५ प्रत्य
भिज्ञायदिभ्रांतिर्भोजनादिकथंभवेत् इष्टसाधनमेवैतदन्नंगतदिनान्नवत् ६ इतिनिश्चित्य
वालोपिभोजनादौप्रवर्त्तते अवकाशप्रदातृत्वमाकाशार्थक्रियायथा ७ तथैवार्थक्रिया
पुंसःकर्तृत्वज्ञातृतादिकं सुषुप्तिसमयेप्यात्मासत्यज्ञानसुखात्मकः ८ सुखमस्वाप्स
मित्येवंप्रत्यभिज्ञायतेयतः प्रत्यभिज्ञायतइतिप्रयोगःकर्म्मकर्त्तरि ९ आत्मास्वयंप्रका
शत्वाज्ञानात्यात्मानमात्मना सुषुप्तोमाययामूढोजडोयमितिलक्ष्यते १० अप्रकाश
तयाभातिस्वप्रकाशतयापिच जडात्मनिचदेहादौसाक्षादीशोविविच्यतां ११ एवंच
मोहिनीनाममायाशक्तिर्महेशितुः मोहापोहःप्रमातृणांमोहइत्यभिधीयते १२ अ
वस्थात्रयनिर्मुक्तोदेहादिभिरनाविलः इषीकरवसन्माज्ञोन्वयोध्वकर्णिकोपमः १३ वात्यात

८०
१२
13

बाह्यस्त्वान्तमुक्तः कदलीकंदसन्निभः निरंशो निर्विकारश्च निराभासो निरंजनः १४ पुरुषः केवलः स
र्गाः सोच्यते परमेश्वरः वाचो यत्र निवर्तन्ते मनो यत्र विलीयते १५ एकीभवंति यत्रैवं भूतानि भुवना
नि च समस्तानि च तत्त्वानि समुद्रे सिंधवो यथा १६ कः शोकस्तत्र को मोह एकत्वमनुपश्यतः वाच्यवा
चकरूपत्वात्सविकल्पोऽपि सन्नहं १७ देहादीनां व्यपोहेन लक्ष्ये निर्विकल्पके असन्नेव भवेद्विद्वान्
सद्ब्रह्मेति वेद चेत् १८ अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद सन्तमेनं ततो विदुः इति षष्ठोल्लासः प्रत्यभिज्ञावलाद्
न्यासस्यापि निर्धार्यते यदिकानाम प्रत्यभिज्ञेषा किं वा तस्याः प्रयोजनं १ प्रत्यक्षादिप्रमाणेषु
प्रत्यभिज्ञानयक्ष्यते कथं तस्याः प्रमाणत्वमिति पृष्टं निषिध्यते २ वाल्यादिष्वपि जायदादि
ष्टुतयामलीलववस्थास्वपि व्याहतत्वात्वनुवर्तमानमहमित्यतः स्फुरते सदा स्वात्मानं प्रकटीकरो
ति भजतां यो मुद्रया भद्रया तस्मै श्रीगणडन्तं भवति भातस्य कस्यचित्स्वैभासमानस्य सोऽज्ञते सो एम०
१२

यमित्यनुसंधाने प्रत्यभिज्ञानमुच्यते १ तद्देशकालाकारादीनवक्ष्याऽनुषंगिकानूपर्य्येकेवस्त्वनुसृ
ते प्रत्यभिज्ञानमात्मनः मायानुषंगसंजातं किंचिज्ज्ञत्वबाधयोहनात् सर्वज्ञत्वादिविज्ञानं प्रत्यभिज्ञा
नमात्मनः ३ पूर्वजन्मानुभूतार्थस्मरणात्मृगशावकः जननीस्तन्यपानाय स्वयमेव प्रवर्त्तते
४ तस्मान्निश्चीयते स्थायीत्यात्मा देहांतरेष्वपि स्मृत्या विना न घटते स्तन्यपानं शिशोर्यतः ५
पूर्वजानुभवे काले स्मृतिकाले परत्र सन् आत्मा संस्काररूपेण स्मरत्यर्थं स्वनुष्ठितं ६ प्रत्यभिज्ञे
तिभावानां स्मृतिश्चेदभिधीयते आत्मस्थैर्य्यप्रमाणत्वं स्मृतिश्चेत्साऽनुपात्कथं ७ स्मृतोऽप्रका
शो नार्थस्य नचाप्यर्थस्य निश्चयः नचाप्यर्थानुभवयोरैकल्योरिव संभवः ८ नानुभूतिविशिष्टस्य प
दार्थस्य वरंडिवत् सर्वज्ञाप्यमिथ्येवं प्रसंगादिति तद्भृणु ९ प्राक्तनानुभवे नष्टे तद्वस्तुष्टे संभवा
त् संस्कारसंज्ञासामर्थ्यात्तो रूपाज्जायते स्मृतिः १० आविद्यानुभवे नष्टे तदीयविषये प्रति अनुभा

दे॰
१४
14

वकमात्मानंबोधयन्मनपायिनं ११ विषयेचअसुषितेनष्टेचानुभवेसति स्वतिश्रांतेस्मरत्यर्थंदेवो
असुषितःसदा १२ अमोघशोध्यमातृणांमाययातमसाकृतं मायाविद्येप्रभोःशक्तीभानोःछायाप्र
भोपमे १३ सर्वानाछादयेन्मायाविद्याव्याहिप्यदर्शयेत् अत्याभिज्ञेवसर्वेषांप्रमाणानांचसाक्षिनं
१४ ईश्वरोन्योहमप्यन्यइतिविछेदकारिणी व्याहिप्यविद्ययामायाईश्वरोहमितिस्मृतिः १५ ईश्व
रप्रकाशोभूदीशोमायाजवनिकाहृतः सम्यगावरणापायेसहस्रांशुरिवस्फुरेत् १६ नकारणानांव्या
पाराःप्रमाणानांनवाप्युनः अत्यभिज्ञापरंनाममोहापसरणंपरं १७ यावंतिसंतिनामानिव्यवहारश्च
वर्त्मने तेषांमोहापसरणात्व्यापारोन्योनविद्यते १८ जडानृतपरिछिन्नदेहधर्मांश्चिदात्मनि
सत्यज्ञानसुखात्मत्वंमोहाद्देहेपिकल्प्यते १९ अमोरजतमित्येवंयथाव्यामुह्यतेन्यथासद्व
वहृत्यंचेद्रातिविलयस्तेनसिद्ध्यति २० नात्यतासत्यसत्येतनरशृंगादिवत्क्वचित् कांताक

स्म॰
१४

रादौरजतमितिस्यात्स्मरणाद्भ्रमे २१ तेनेदंतुल्यमित्येवंस्यात्सादृश्याद्यदिभ्रमः पीतःशंखोगुडस्ति
क्तइत्यादौनास्तितुल्यता २२ तादात्म्येनस्फुरतिचेद्रजतत्वेनशुक्तिका विभ्रमोनिरधिष्ठानोपा
धौनिरवधिर्भवेत् २३ बुधिस्थितंचेद्रजतंबाह्यत्वेनप्रतीयते गुंजादौज्वलनारोपेदेहदाहःप्रस
ज्यते २४ शुक्तिःशून्यप्रकाशित्वात्भ्रांतेर्नत्यक्तिलक्षणा यदिस्याल्लक्षणंकिंचित्भ्रांतिरेवन
सिध्यति २५ जलचंद्रवदेकस्मिन्ननिर्भयेरज्जुसर्पवत् प्रतीयतेयथास्वर्णेकारणेकटकादिवत्
२६ उपाधौरूप्यवत्शुक्तौव्याप्तेयद्वत्पुरीवरवे रश्म्यंबुवत्स्फुरद्रूपेस्थाणौचौरवदक्रिये २७
असत्कल्पमिदंविश्वमात्मन्यारोप्यतेभ्रमात् स्वयंप्रकाशेसद्रूपेभ्रांतिबाधविवर्जिते २८ प्रत्य
भिज्ञायतेवस्तुयावन्मोहव्यपोहिते देहाद्युपाधौनिर्धूतेस्यादात्मैवमहेश्वरः २९ स्मृतिप्रत्यक्ष
मैतिह्यमित्यादीन्यपराण्यपि प्रमाणान्यभवागाहप्रत्यभिज्ञाप्रसिद्धये ३० इतिउल्लासःप्रका

२० शव्यतिरेकेणयदार्थः कोपिनास्तिचेत् परमार्थोपदेशांतोव्यवहारः कथंभवेत् १ कस्यवंधश्चमोक्ष
१५ श्चवध्यतेकेनहेतुना मायापालहृपोकिंस्यादित्येवंपरिपृच्छतः २ श्रुनस्यास्पुत्रेएवंक्तेश्रुतिवक्तुसु
15 खेनच उक्तोर्थः समभिः श्लोकैः पुनःसंक्षिप्यकथ्यते ३ पुनरुक्तेनदोषोत्रशब्देनार्थेनवाक्कचित्
अभ्यासेनगरीयस्त्वमर्थस्यप्रतिपाद्यते ४ विश्वपशुपतिकार्यकारणतयास्वस्वामिसंवंध
तःशिष्याचार्यतयातथैवपितृपुत्राद्यात्मनाभेदतः स्वस्मिन्नायातिवायएषपुरुषोमायापरि
श्रामितःतस्मैश्रीगुरुःएतदुक्तंभवति स्वयंप्रकाशेसच्चिदानंदेएकस्मिन्परमेश्वरे कार्यका
रणसंवंधाद्यनेकविधिकल्पना ५ राहोशिरः स्त्रीशिरःशवस्यमात्मा प्रतिमावपुःइत्यादिकल्प एम·
नाकल्पनापृथक्तुवस्तुगोचरा ६ उपास्योपासकत्वेनगुरुशिष्यक्रमेणच स्वामिभृत्यादि १५
रूपेणाक्रीडतेस्वेच्छयेश्वरः ७ पितरंप्रतिपुत्रोयंपुत्रंप्रतिपितेतिसः एकएवहिनानेवकल्पतेशा

स्वमात्रतः ८ तस्मात्प्रकाश एवास्ति परमार्थनिरूपणे भेदप्रतीतिर्मिथ्यैव माययात्मनिकल्पिता
९ मिथ्यात्वेनाभिबाध्यत्वे सम्यग्ज्ञानोदये सति शिष्याचार्योपदेशादिस्तत्र भ्रमप्रतिभासते १० मिथ्या
भूतोपि वेदांतः सम्यगर्थं प्रबोधयेत् देवताश्चित्प्रभावच्च चित्रवत्प्रतिबिंबवत् ११ सर्वोपि व्यवहारोयं मा
यायाः परिजृंभणे स्वप्नभ्रमसदृशी माया स्वात्मबोधेन बाध्यते १२ युक्तिहीनप्रकाशस्य सत्ता
मायेति कथ्यते नासती दृश्यमानासौ बाध्यमाना न वा सती १३ न प्रकाशादियं भिन्ना छाये
वार्कस्य तामसी न चाभिन्ना जडत्वेन विरोधान्नोभयात्मिका १४ स्वहेत्ववयवाभावान्नेयं साव
यवोच्यते न चाप्यवयवैर्हीना कार्येष्ववयवान्विता १५ अविचारितसिद्धेयं माया वेश्याविला
सिनी पुरुषं वंचयत्येवं मिथ्याभूतैः स्वविभ्रमैः १६ न तस्या मूलविच्छेदमभिवांछंति केचन तेषां स्म०
पदे कथं मोहो मनसः संभविष्यति १७ निद्राप्यवस्था मनसो जायन्त्स्वप्नस्वप्नमयः चक्रवत्परि

१६ वंतिभेदश्चात्येकहेतवः १८ ताभिःकरोतिकर्माणिपुनस्तैर्वध्यतेमनः मनसःकेवलःसाक्षीभातु
16 वंसुरूषःपरः १९ यथाशाणिहतैरर्कःकर्मभिर्नैववध्यते तथामनःकृतैरात्मासाक्षित्वान्नैव
वध्यते २० आत्माकरोतिकर्माणिवध्यतेमुच्यतेचतैः इत्येषयवाधिकाक्षिभिःभ्रममात्रैवके
वलं २१ धूमाभ्रधूलिनाहारैरस्पृष्टोपिदिवाकरः यथाछन्नइवाभातितथैवात्मापिमायया
२२ यथालीलावशात्कश्चिद्भ्राम्यमाणःकुमारकः भ्रमंतंपश्यतिजगत्शांतंचेदंनभस्तलं २३
तथैवमाययाजीवोभ्रामितोवासनावशात् नानाकारमिदंविश्वंभ्रममाणंचपश्यति २४
संस्तभ्यमनसादेवसंसारंत्रिविकल्पसृते यथाकेजिल्लसंसर्गात्स्थलन्त्रान्नेवलसृते २५ योगाभ्या राम०
सवशाद्येनमनोनिर्विषयंकृतं निष्कलोयःपुमान्सयोजीवन्मुक्तोभविष्यति २६ द्वासुप १६
र्णौचसयुजाभवन्माययाशिवः अजामेकांजुषन्नेकोनानेवासीदितिश्रुतिः २७ इतिश्रष्ट

मोह्यासः कथमेवंविधा माया निवर्त्तेतेति पृच्छतः ईश्वरोपासनारूपस्तदुपायः प्रकीर्त्यते १
षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपास्य परमेश्वरमूर्त्तिषु प्रत्यक्षेणोपलभ्यन्ते सर्वैरप्यष्टमूर्त्तयः २ अनुमेयास्तु न
मनःक्षितिसमारोहन्तीत्यतः मूर्त्यष्टकमयी प्रोक्ता गुरुः सर्वात्मभावना ३ भूरम्भांस्यनलोऽनिलो
ऽम्बरमर्कहिमांशुः पुमानित्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकं नान्यत्किंचन वि
द्यते विमृशतां यस्मात्परस्माद्विभोस्तस्मै श्री० अस्यैवं सिद्धान्तः विराट्शरीरे ब्रह्माण्डे प्राणिनाम
पि पिण्डे ह षट्त्रिंशत्तत्त्वसंख्याताः सर्वत्राप्यनुवर्त्तते ५ आभिर्व्यष्टिशरीरेऽस्मिन्मनसो व्यष्टिरूपि
णः तस्मात्सर्वात्मकमिदं स्वशरीरं विचिन्तयेत् ॥ व्यष्ट्युपासनया युक्तः समष्टिमभिमानुयात् ६
उपसंक्रामतीत्येवं दर्शकस्तदुपादिशत् ब्रह्माण्डस्योदरे लोकाः सप्त भूरादयः स्थिताः ७ मूला
दिब्रह्मरंध्रान्तेष्वाधारेषु वसन्ति ते वीणादण्डो महामेरुः अस्थीनि कुलपर्वताः ८ गंगा तु पिंगला

धु २

त्वीडायमुनाचप्रकीर्त्तिता सारस्वतीसुषुम्नोक्तानाड्योन्याःस्युरपनिम्नगाः ८ द्वीपास्तुधातवः
सप्तस्वेदश्लेष्मादयोब्धयःमूलेतिष्ठतिकालाग्निरस्थिमध्येतुवाडवः १० वैद्युतोग्निःसुषुम्नायां
पार्थिवोनाभिमंडले ह्रदितिष्ठतिसूर्याग्निःकपालेचंद्रमंडलं ११ नद्यद्वाराणपयराराणाङ्गनेत्रा
दीनांनाड्याराप्यपि धार्यंतेवायुभिर्लोकायथाप्रवहणादिभिः १२ प्राणादिभिर्दशविधैर्धार्यते
वायुभिर्वपुः प्राणोडापिंगलेप्राणोमूलाधारात्स्वरूपतः १३ नासिकाभ्यांवहिर्गत्वालीयतेह्रौ
षडंगुले अष्टांगुलेनसोमात्मानाडीभ्याममंतराविशात् १४ मलमूत्रमरुच्छुक्रकारणायानोवि
सर्जेद्बहिःसर्वाग्निषोममयोभूत्वासुषुम्नारंध्रमाश्रितः १५ आब्रह्मरंध्रमुद्गच्छन्नुदानोवर्द्धयेत्स्व
यंव्यापयेद्वपुःसर्वव्यानोभुक्तान्नरसमन्वहे १६ संधत्तरसमानस्तकायामेषुरुतेसदा ना
गोहिक्काकरःकूर्मोनिमेषोन्मेषकारकः १७ क्षुतंकरोतिकृकलोदेवदत्तोविजृंभणे स्थौल्यंध

ह० २९ 17

ए म० १७

नंजयः कुर्यात्मृतं च न विमुंचति १८ आकाशो वहिरभ्यंतरवकाशं प्रयच्छति चंद्रार्कौ कालनेतारौ धारणायानो शरीरिणां १९ साह्यीयुरुषदृश्येवं मूर्त्यष्टकमिदं वपुः समनस्कमिदं योगी सेवमान उपासने २० अष्टांगयोगयुक्तः सन्नमनस्कं स गच्छति मनःप्रसादसंतोषौ मौनमिन्द्रियनि ग्रहः २१ दयादाक्षिण्यमास्तिक्यमार्जवं मार्दवं क्षमा भावशुद्धिरहिंसा च ब्रह्मचर्यं स्मृतिर्धृतिः २२ इत्येवमादयो न्ये च मनःसाध्या यमाः स्मृताः स्नानं शौचं व्रतः सत्यं जयो होमस्त्वतर्पणं २३ तपो दानं तितिक्षा च नमस्कारः प्रदक्षिणा व्रतोपवासाद्याश्चान्ये कायिका नियमाः स्मृताः २४

नं ३

स्वस्तिकं गोमुखं पद्मं हंसाख्यं अहलमासनं रेचकः पूरकश्चैव कुंभकः प्राणसंयमः २५ नृ सिंहं गरुडं कूर्मं नागाख्यं वैष्णवासनं वीरं मयूरं वज्राख्यं सिद्धाख्यं रौद्रमासनं २६ योन्याख्यं विडः शान्तं च शैवं पश्चिमताणकं निरालंबनयोगस्य निरालंबनमासनं २७ निरालंबनया

हं. १८

ध्यानेनिरालंबःसदाशिवः इंद्रियाणांसमस्तानांविषयेभ्योनिवारणं २८ प्रत्याहारइतिप्रोक्तःप्र
त्याहारार्थवेदिभिः आधारेव्यापिमनसोधारणंधारणोच्यते २९ ब्रह्मविष्णुशिवादीनांचिं
ताध्यानेप्रचक्षते ध्यानादस्पंदनंबुद्धेःसमाधिरभिधीयते ३० अमनस्कसमाधिस्थःसर्व
चिंताविवर्जितः ३१ चित्तेनिश्चलतांयाते प्राणोभवतिनिश्चलः चित्तस्यनिश्चलत्वाययोगी
सध्यानमभ्यसेत् आकुंचनमपानस्यप्राणस्यचनिरोधनं लंबिकोपरिजिह्वायाः स्थाप
नंयोगसाधनं ३२ चित्तेनिश्चलतांयातेप्राणोमध्यपथंगते चिह्नान्येतानिजायंतेपंच
भूतजयात्स्फुटं ३३ मलमूत्रकफाल्पत्वंआरोग्यंलघुतातनोः सुगंधःस्वरवर्णत्वंप्रथ एम. १८
मेयोगलक्षणं ३४ कंटकाद्येषुसंगतेजलपंकेप्यमज्जनं क्षुत्तृषादिसहिष्णुत्वंद्वितीयेयो
गलक्षणं ३५ बहुव्ययानभोक्तृत्वमातपाग्निसहिष्णुता दर्शनश्रवणंदूरात्तृतीयेयोगलक्ष

णं ३६ मेद्रूकसवनंभूमौमर्कटस्रवनंद्रुमे आकाशगमनंचेतिचतुर्थयोगलक्षणं ज्ञानंत्रि
कालविषयंमैश्वर्यमणिमादिकं अनंतशक्तिमत्वंचपंचमंयोगलक्षणं ३८ प्राणोस्वपु
स्वा३ ण्यंसंयमेनाहीतः सूपतेषुथा यंत्वडेडमिशौखिवीणावेणवादिकालवत् ३९ तनूनपान्नाडिना
णंतारेशतपनोपमं ब्रह्मनाडींगतेप्राणेविंद्वत्पंप्रकाशते ४० श्वासस्वस्थलंक्रियावंतोमनुष्यस्य
दिनंप्रति तावंतियोजनान्यर्कः श्वासेश्वासेप्रधावति ४१ एकविंशतिसाहस्रंषट्शतौसमेस्वयं स्वा५
सोहमित्युच्चरत्यात्मामंत्रंचजपहमायुषे ४२ सकारंचहकारंचलोपयित्वाप्रयोजयेत् संधिवै
पूर्वरूपाख्यंततोसौप्रणवोभवेत् अकारश्चाप्युकारश्चमकारोबिंदुनादकौ पंचाक्षरात्मकम्मन्त्र स्व३
क्रःप्रणवस्यानियंडिताः ४४ ब्रह्माविष्णुरुद्रश्चैश्वरश्चसदाशिवः तेष्वक्षरेषुतिष्ठंतिषट्त्रिंश रु३स्व२
शिव१ त्तत्वसंयुताः ४५ प्रसादाद्ब्रह्मतेज्ञस्यगंयोगलक्षणं शिवप्रसादाद्ब्रह्मतेयोगसिद्धिंचशाश्वत्

१ गुम

द॰ तौ ४६ सच्चिदानंदरूपाय बिंदुनादांतरात्मने आदिमध्यांतशून्याय गुरूणां गुरवे नमः ४७ इति
१९ श्रीनवमोल्लासः परिछिन्नमहंभावं परित्यज्यानुषंगिकं पूर्णाहंभावलाभोस्य स्तोत्रस्य फलमुच्य
17 ते १ सर्वात्मत्वमिति स्फुटीकृतमिदं यस्मात्सुषितृमत्त्वेनेनास्य श्रवणात्पाठेवमननाद्ध्यानाच्च
संकीर्तनात्॥ सर्वात्मत्वमहाविभूतिसहितं स्यादीश्वरत्वं ततः सिध्येत्तत्पुनरष्टधा परिणतं चैश्व ए ८
र्यमव्याहतं २ इदमत्राकूतं॥ पुत्रपौत्रगृहक्षेत्रधनधान्यसमृद्धयः॥ अवीचीनास्तु सिध्यंति स्वर्ग
पातालभूमिषु ३ पाके पवनमानस्य शीतादिपरिहारवत्॥ आनुषंगिकास्तु सिध्यंति स्तोत्रेणा
नेन सर्वदा ४ ऐश्वर्यमीश्वरत्वं हि तस्य नास्त्यष्टधा स्थितिः॥ पुरुषे धावमानेपि छायाप्यनुध राम॰
धावति ५ अनेन शक्तिरैश्वर्यं निर्द्दिष्टं स्वगुणिमादयः॥ स्वस्येश्वरत्वे संसिद्धे सिध्यंति स्वयमेव हि ६ १९
दीयैश्वर्यविभूतिः ब्रह्मविष्णुशिवादयः ऐश्वर्यवंतो भासंते स एवात्मा सदाशिवः ७ पुष्यमान

यतांगंधोविनेछामनुभूयते पूर्णाहंभावयुक्तेनपरिछिन्नाविभूतयः ८ अणिमामहिमाचैवल
घिमागरिमातथा प्राप्तिःप्राकाम्यमीशित्वंवशित्वंचाष्टसिद्धयः ९ अत्यंतमणुत्वमणिमा
त्वेनप्रवेशने अणिमासंज्ञमैश्वर्यंव्यापकस्यपरमात्मनः ब्रह्माण्डादिशिवांतायाःषट्त्रिंश
त्तत्वसंहतेःबहिश्चव्याप्यवृत्तित्वमैश्वर्यंमहिमाह्वयं १० महामेरुसमांगस्यसमुद्धरणकर्म
णि योगिनस्तूलतुल्यत्वंलघिमेतिप्रकीर्तिता ११ परमाणुसमांगस्यसमुद्धरणकर्मणियो
ग्यंमेरुतुल्यत्वंगरिमागणविद्बुधाः १२ पातालवासिनःक्षुद्रसोग्रस्थलोकावलोकने प्राप्तिना
मकमैश्वर्यंसाक्षात्प्राप्तंप्रयोगिनां १३ आकाशगमनादीनामन्यासांसिद्धिसंपदांस्वेच्छामा
त्रेणसंसिद्धिःप्राकाम्यमभिधीयते १४ स्वशरीरप्रकाशेनसर्वार्थानांप्रकाशनं प्राकाम्यमि
दमैश्वर्यमितिकेचित्प्रचक्षते १५ स्वेच्छामात्रेणलोकानांसृष्टिस्थित्यंतकर्तृतासर्गादीनांनि

१०
२०
20

योऽन्तत्वमीशित्वमभिधीयते १६ स लोकपालाः सर्वेऽपि लोकाः स्ववशवर्त्तिनः यत्रैश्वर्यं वशित्वाख्य
स्तत्त्वमेंशिवयोगिनो १७ यस्त्वेवं ब्राह्मणो वेत्ति तस्यैवावशोऽस्ति यतः किं पुनः क्ष्माधिपति व्या
घ्रव्यालस्त्रीपुरुषादयः १८ सर्वात्मभावसाम्राज्यनिरन्तररतचेतसां परिपक्वसमाधीनां किं
किं नाम न सिध्यति १९ स्तोत्रमेतत्पठेन्नित्यं सर्वात्मत्वं विभावयेत् अर्वाचीनेस्त्विहामुत्र वेत्क
ल्ले स्वर्गादिसंभवे २० स्वर्गादिराज्यसाम्राज्यमनुतेन हि पण्डितः तदेव तस्य साम्राज्यं यद्धि साम्रा
ज्यमात्मनि २१ सर्वात्मभावनावंतं सेवंते सर्वसिद्धयः तस्मादात्मनि साम्राज्यं कुर्यान्नियतमा
नसः २२ यस्य देवे परा भक्तिः यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मनः
२३ प्रकाशात्मकपाशन्नाप्रकाशप्रभवाकरः प्रकाशयति यो विश्वं प्रकाशोयं प्रकाश्यतां
२४ इति मानसोल्लासः समाप्तः॥ श्रीः मनसाकायस्थः कासिमधे ॥ ◌ ॥

सम॰
३०